

Zpráva ze služební cesty do SRN

Místo: Bundesarchiv, Berlín, Německo

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Berlín,
Německo

Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam, Německo
Landesarchiv Berlin, Německo

Termín cesty: 18. 11. - 24. 11. 2006

Účel cesty: Studijní pobyt v rámci vládního projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu a v rámci dokončení grantového úkolu Nacistická okupační politika v Protektorátu Čechy a Morava 1943 - 1945

Účastník cesty: Mgr. František Frňka, pracovník 4. oddělení Národního archivu

PhDr. Zdeňka Kokošková, vedoucí 3. oddělení Národního archivu

PhDr. Jaroslav Pažout, PhD., pracovník 3. oddělení Národního archivu

Mgr. Monika Sedláková, pracovnice 3. oddělení Národního archivu

Zprávu podává: Mgr. František Frňka, PhDr. Zdeňka Kokošková, PhDr. Jaroslav Pažout, PhD., Mgr. Monika Sedláková

Datum vyhotovení: 30. 11. 2006

Podpis ředitelky Národního archivu:

Část všeobecná

Pracovní cesta do Berlína byla zahájena v sobotu 18. 11. 2006 v 7:22 hod. odjezdem vlaku z Hlavního nádraží v Praze. Státní hranici vlak překročil zhruba v devět hodin. Na nádraží Berlin - Ostkreuz vystoupila PhDr. Zdeňka Kokošková, pro níž Bundesarchiv v rámci recipročního služebního pobytu zajišťoval odvoz až do hotelu Ravenna v Berlíně - Steglitz. Ostatní dorazili zhruba ve 12:20 hod. na Hlavní nádraží v Berlíně. Bezplatné ubytování Františka Frňky, Jaroslava Pažouta a Moniky Sedlákové bylo zajištěno prostřednictvím MZV (jež je garantem zmíněného vládního projektu) v budově velvyslanectví ČR v Berlíně.

Cílem služební cesty byla zejména rešerše ve fondech Spolkového archivu v Berlíně, Zemského archivu v Berlíně, Braniborského zemského hlavního archivu v Postupimi a Politického archivu Ministerstva zahraničí v rámci projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu vyplývajících z usnesení vlády č. 1081 z 24. 8. 2005.

Služební cestu jsme ukončili v pátek 24. 11. 2006, kdy jsme odjeli v 15:38 hod. vlakem z Hlavního nádraží v Berlíně. Státní hranici jsme překročili zhruba v 19:00 hod. a na Hlavní nádraží v Praze jsme dorazili přibližně ve 20:45 hod.

Část odborná

1) Spolkový archiv v Berlíně (Bundesarchiv)

Nejvýznamnější část výzkumu problematiky německých antifašistů z Československa se uskutečnila ve Spolkovém archivu v Berlíně-Lichterfelde, kde jeho možnosti dopředu

zmapoval na základě archivních pomůcek Jaroslav Pažout během svého studijního pobytu v rámci reciproční výměny se Spolkovým archivem v Německu 20. 8. - 26. 8. 2006. Na základě této rešerše i konzultací s pracovníky archivu byl proveden výzkum dokumentů z fondů **Zentralverwaltung für deutsche Umsiedler (DO 2)** a **Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (DY 30)**.

DO 2 - Zentralverwaltung für deutsche Umsiedler

Centrální správa pro německé přesídlence, zřízená na základě nařízení sovětských okupačních orgánů v září 1945, měla za úkol organizaci transportů, rozmístování přesídlenců v sovětské okupační zóně a péči o ně. Mimo přesídlence též pomáhala bývalým nuceně nasazeným, přeživším v koncentračních táborech, válečným zajatcům, dětem z táborů pro ozdravné pobyty v rámci tzv. „Kinderlandverschickung“ (KLV) a vracejícím se emigrantům. Úřady pro přesídlence na regionální úrovni centrále sice přímo nepodléhaly, byly jí však povinni podávat zprávy o své činnosti. Samostatná existence centrály byla ukončena v dubnu 1948, kdy došlo k jejímu včlenění do Německé hospodářské komise (Deutsche Wirtschaftskommission) pod názvem Hlavní správa pro přesídlence (Hauptverwaltung Umsiedler). Ta se stala v březnu 1949 jako samostatné oddělení součástí Německé správy vnitra (Deutsche Verwaltung des Innern), později Ministerstva vnitra. Toto oddělení bylo na konci roku 1949 zrušeno a jeho zbylé úkoly převzalo oddělení pro populační politiku (Abteilung Bevölkerungspolitik) Ministerstva vnitra.

Mimo dokumentů týkajících se obecně problematiky organizace transportů, péče o přesídlence, jejich právního postavení atd. se v tomto fondu nachází i větší množství písemností k problematice přesídlenců pocházejících z Československa, včetně antifašistů. Nejvíce těchto dokumentů se vztahuje k organizaci transportů antifašistů (většinou členů KSČ, případně též sociální demokracie)

z československého území v letech 1945 - 1948, přičemž se zde nacházejí i některé jmenné seznamy především funkcionářů KSČ či rozborů profesní skladby přesídlenců. Nejvíce těchto dokumentů je uloženo pod sign. DO 2/51 a DO 2/52.

DY 30 - Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED)

Jednotná socialistická strana Německa vznikla 22. dubna 1946 na společném sjezdu Komunistické strany Německa a Sociálně demokratické strany Německa v Berlíně jejich sloučením. Sjezdu se sice účastnili delegáti z celého Německa, ale její činnost se rozvíjela jen na území sovětské okupační zóny, později na území bývalé NDR. Tato strana byla od počátku podporována i ovlivňována sovětskými okupačními orgány a postupně získávala stále větší moc v nově vzniklém německém státě.

V rozsáhlém archivním fondu je možné najít i poválečné dokumenty strany až do roku 1989 i obou zmíněných předchůdkyň. Pro archivní výzkum uvedené problematiky se zdá být nejdůležitější oddělení zabývající se kádrovými záležitostmi zmíněné strany (Abteilung Kaderfragen DY 30/IV 2/11/218 - 226), v němž jsou uloženy i záležitosti týkající se německých antifašistů z Československa, kteří přijížděli zejména v rámci dobrovolných transportů antifašistů do tehdejší sovětské okupační zóny. Archivní jednotky předložené ve formě mikrofišů představují jak transportní seznamy jednotlivých rodin z jednotlivých (abecedně řazených) lokalit tehdejšího Československa, tak životopisy mnoha německých členů KSČ i sociální demokracie, korespondenci SED s ÚV KSČ týkající se prověřování minulosti jednotlivců v souvislosti s jejich začleněním do stranického aparátu i do různých struktur státní správy, stížnosti jednotlivců na ubytování a nezaměstnanost v místě přesídlení i udání na neoprávněně označené osoby za antifašisty. V závěru této části fondu se řeší i tzv. spojování jednotlivých rodin.

Ve Spolkovém archivu v Berlíně je rovněž uložena kartotéka antifašistických bojovníků s názvem **Kartei zu Personen und Sachverhalten des antifaschistischen Widerstandskampfes**, která byla vytvořena v letech 1983 až 1989 v bývalém Ústředním stranickém archivu SED (Zentrales Parteiarchiv der SED) na základě materiálů k problematice německého antifašistického boje uložených tehdy v tomto archivu, dále v okresních archivech SED, městských a komunálních archivech, muzeích a památnících. Tyto materiály se i dnes nacházejí v celé řadě německých archivů a jejich dohledání může být poněkud obtížné. Již sama kartotéka zpřístupněná na mikrofiších však obsahuje údaje využitelné pro zkoumanou problematiku. Karty jsou vedeny na jednotlivé osoby zařazené mezi antifašistické bojovníky a uvádějí jejich základní osobní údaje (jméno a příjmení včetně jména krycího, datum a místo narození, státní příslušnost, národnost, povolání), členství v politických stranách a masových organizacích před rokem 1945 a po tomto roce, dále údaje týkající se účasti v antifašistickém boji, pronásledování a případného zmizení či smrti. K nedostatkům kartotéky patří vedle již zmíněných možných komplikací při dohledání pramenů také neúplnost vyplněných údajů k jednotlivým osobám a špatná čitelnost některých záznamů. Na základě vzorku jmen německých antifašistů z Československa bylo potvrzeno, že se zde karty k těmto osobám vyskytují.

Pro pokračující výzkum jsme studovali archivní pomůcky k dalším fondům. Na základě této rešerše z pomůcek je možno konstatovat, že další výzkum bude třeba provést ještě v těchto fondech: **DQ 1 - Ministerium für Gesundheitswesen** a zejména **DQ 2 - Ministerium für Arbeit und Berufsausbildung** a **BY 1 Kommunistische Partei Deutschland (BRD)**, **DY 28 - Sozialdemokratische Partei Deutschland**, **DY 29 - Aktions-und Arbeitsgemeinschaft KPD/SPD**, případně i pozůstalosti německých antifašistů z ČSR, jako např. **NY 4108 - Nachlass Schenk Florian**, **NY 4120 - Nachlass Kneschke Karl** a **NY 4299 -**

Nachlass Dölling Rudolf. Nepříliš úspěšná byla oproti tomu rešerše v inventářích k fondům **DO 1 - Ministerium des Innern, Teil 7.0, Deutsche Verwaltung des Innern, DO 1 - Ministerium des Innern, Teil 8.0., Örtliche Räte, DK 1 - Ministerium für Land, Forst- und Nahrungsgüterwirtschaft a RY 1/I - Kommunistische Partei Deutschland.** Řada těchto fondů obsahuje materiály, které se sledovanému tématu vymykají časově.

Přímo na místě ve Spolkovém archivu byly vyhotoveny kopie dokumentů, které nám byly předloženy ve formě mikrofilmů nebo mikrofišů. Řada kopií především z fondu Zentralverwaltung für deutsche Umsiedler je však dosti nekvalitních, pro případné využití těchto dokumentů např. pro výstavní účely by bylo třeba zajistit jejich originály či reprodukce z originální předlohy. Dále jsme objednali vyhotovení kopií některých dokumentů, které jsme studovali v originální papírové formě.

2) Braniborský zemský hlavní archiv v Postupimi (Brandenburgisches Landeshauptarchiv Potsdam)

Práce v Braniborském zemském hlavním archivu v Postupimi byla zahájena studiem sedmi osobních spisů německých antifašistů pocházejících z Československa z let cca 1949-1951, které byly připraveny na základě předchozího písemného dotazu pracovníkem archivu Torstenem Hartischem. Jednalo se o personálie osob pracujících vesměs v braniborské zemské správě. Většina spisů tvoří součást fondu **Ministerium des Innern (Rep. 203)**, dva jsou uloženy ve fondu **Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED) - Landesleitung Brandenburg (Rep. 333)**. Všechny spisy obsahují osobní dotazníky a podrobné životopisy, z nichž je možné sledovat osud těchto osob až do počátku 50. let 20. století. Z těchto spisů byly objednány kopie některých dokumentů. Podle T. Hartische je možné výše uvedené fondy dále využít při hledání konkrétních osob na základě dodaných jmenných seznamů, které ve větší míře

prozatím nejsou k dispozici. Přesto byl proveden průzkum těchto i dalších fondů zemského archivu na základě tištěných archivních pomůcek a elektronického programu AUGIAS používaného v německých archivech při zpracovávání a dalším využívání fondů. Na základě této rešerše však byly objeveny pouze dokumenty k obecným záležitostem přesídlenců, např. směrnice k péči o přesídlence či statistické přehledy přesídlenců z jednotlivých obvodů apod.

3) Zemský archiv v Berlíně (Landesarchiv Berlin)

Vlastnímu studiu v Zemském archivu v Berlíně předcházela konzultace s jeho pracovnící Monikou Schmidtovou, jež zdůraznila, že základním předpokladem studia problematiky německých antifašistů z Československa je znalost jejich jmen a dat narození. Paní Schmidtovou byl připraven jeden osobní spis, z něhož byly pořízeny kopie některých dokumentů, podobně jako v Braniborském zemském hlavním archivu byly prozkoumány pomůcky k fondům **Hauptausschuss „Opfer des Faschismus“ (OdF) / Referat Verfolgte des Naziregimes (VdN) 1945 - 1990, (C Rep. 118 - 01)** a **Vereinigung der Verfolgten des Naziregimes Westberlin 1945 - 1952 (C Rep. 906 - 02)**. Tyto fondy obsahují materiály týkající se organizačních záležitostí obou antifašistických institucí, pátrací akce, spolupráce s mezinárodními zdravotnickými organizacemi, péče o jednotlivé členy (bytové záležitosti, zdravotní péče, důchody), udělování čestných medailí, státních vyznamenání, spisy jednotlivých členů atd. První z uvedených fondů je doplněn rozsáhlými kartotékami (cca 38 000 kartotéčních lístků), vedenými hlavním výborem OdF od roku 1945, např. kartotékou přihlášek do VdN (s pasovými fotografiemi), kartotékou zemřelých členů VdN, registrace sirotků a vdov atd.

4) Politický archiv Ministerstva zahraničních věcí (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts)

Tento archiv zřízený v roce 1920 jako centrální archiv Ministerstva zahraničních věcí a zahraničních zastupitelství uchovává mezinárodní smlouvy a spisy týkající se německé zahraniční politiky. Po druhé světové válce byly jeho materiály rozděleny na dvě části. Spisy do roku 1945, zabrané sovětskými okupačními úřady, byly předány do Státního archivu NDR a v současnosti jsou uloženy ve Spolkovém archivu v oddělení Říše. Spisy převzaté západními spojenci byly vráceny zpět do tohoto archivu po obnovení jeho činnosti v roce 1951. Po znovusjednocení Německa v říjnu 1990 sem byly převzaty smlouvy a spisy Ministerstva zahraničních věcí NDR.

Na základě předchozí písemné konzultace byl pracovníky archivu vytipován archivní fond **B 12 - Abteilung 7 - Ostabteilung**, který obsahuje materiály k vztahům s východoevropskými zeměmi z let 1954 - 1962. Na základě inventáře k tomuto fondu šlo jen obtížně zjistit konkrétní obsah těchto materiálů, a proto bylo několik signatur týkajících se Československa objednáno do studovny. Většinou se však jednalo o dokumenty k činnosti jednotlivých krajanských sdružení odsunutých sudetských Němců z 50. a 60. let. Materiály k problematice německých antifašistů zde nalezeny nebyly.

Služební cesty do Berlína bylo též využito k nákupu odborné literatury ke sledovanému tématu. Zakoupeny byly tyto knihy:

1. Die Flucht. Über die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Hg. Stefan Aust - Stephan Burgdorff. München, Deutscher Taschenbuchverlag 2002

2. Flucht, Vertreibung, Integration. Hg. Stiftung Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland. Bielefeld, Kerber Verlag 2006
3. Joseph, Detlef: Hammer, Zirkel, Hakenkreuz. Wie antifaschistisch war die DDR? Berlin, Das Neue Berliner Verlagsgesellschaft 2006
4. Klee, Ernst: Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 2005
5. Lexikon des deutschen Widerstandes. Hg. Wolfgang Benz - Walter H. Pehle. Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag 2004

V rámci dokončení grantového úkolu Nacistická okupační politika v Protektorátu Čechy a Morava 1943 - 1945 byly dohledány jednotlivé dokumenty a upřesňovány některé citace na základě předchozích výzkumů z fondu **Partei-Kanzlei der NSDAP** (NS 6).